

KARAMAN'DA BİR YER ADI: ELBİS

A Place Name in Karaman: Elbis

Dr. İdris Nebi UYSAL*

ÖZ

Bu yazıda Karaman'ın bazı köylerinde bir mevki adı olarak tespit edilen *elbis* sözcüğü üzerinde durulmuştur. *Elbis*, bu köylerde (Akarköy, Gökçe, Paşabağı) yöre halkının taş yığınlarından oluşan tepelere verdiği addır. Yöre insanının büyük taş yığınlarını *elbis* şeklinde adlandırması, ad verme geleneğindeki dinî yaklaşımla ilgilidir. *Elbis* "şeytan" anlamına gelen *iblis* sözcüğünün birtakım ses değişikliklerine (göçüşme, ünlü değişmesi) uğramasıyla elde edilmiştir. Bu sözcük Türkçede ve bazı Türk destanlarında *ilbis*, *ilbiz*, *elbis*, *elbiz*, *albis*, *albiz*, *almıs* değişkenleriyle yer almaktadır. Örneklerin ortak özelliği, hepsinin olumsuz içerikli olmasıdır.

Anahtar Sözcükler: Yer Adı, Karaman, Elbis, İblis (Şeytan)

ABSTRACT

This article focuses on the word *elbis* that has been detected as a name of place in some villages of Karaman. *Elbis*, in these villages (Akarköy, Gökçe, Paşabağı), is a name that local people entitled to the hills consisting of stones. This naming is related with religious approach in the entitlement tradition. *Elbis* has been obtained through sound changes (metathesis, vocalic alternation) of the word *iblis* meaning "devil". This word takes place in Turkish language and in some Turkish epopes with variables like *ilbis*, *ilbiz*, *elbis*, *elbiz*, *albis*, *albiz*, *almıs*. The common feature of examples is that all of them have negative content.

Key Words: Place Name, Karaman, Elbis, İblis (Devil)

Giriş

Dil biliminin yer adlarını inceleme konusu edinen dalına yer adları bilimi (toponimi) denir. Yer adları, herkesin merak ettiği, az çok bilgi sahibi olduğu ve üzerinde konuşabileceği bir konudur. Dil biliminin yer adları üzerine yoğunlaşan bu kolu, sadece köy, bucak, ilçe, il gibi yerleşim yeri adlarını incelemez. Sözü edilen bilim dalının bütün dikkatini yerleşim yerlerini gösteren adlar üzerinde toplaması, onun kapsamını daraltmaktan başka bir şey değildir. Yer adı teriminin yerleşim yerlerinden başka düzlük (bağ, bahçe, tarla vb.), su (deniz, dere, göl, kaynak vb.), yükselti (bel, çukur, dağ, kaya, taş, tepe vb.) gibi birçok coğrafi nesnenin ortak karşılığı olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Günlük yaşamda sıkça dile getirilen, çoğu zaman kullanıldığının bile farkına varılmayan bu adlar dikkatle incelendiği zaman özellikle araştırmacıları bilinenin dışında

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman. (uysal_idris@hotmail.com)

zengin bir bilgi kümesiyle buluşturur. Tarihe ışık tutması, temelindeki psikolojik ya da sosyolojik bir olayı aydınlatması, oraya hangi etnik yapı ya da inanca mensup kişilerin yerleştiğini göstermesi yer adlarının işlevselliğini anlatan hususlardan yalnızca birkaçıdır.

Yer adlarının hepsi, dilde var olan sözcüklerden seçilir. İnsanlar yaşadıkları yeri, onu çevreleyen coğrafi nesnelere ve mekânları adlandırırken dağarcıklarındaki sözcüklerden yararlanmışlardır. (Yerleşim yeri adı olarak karşılaşılan kimi örneklerdeki kişi, boy adlarının da aslında bir sözcük olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.) Bu adlandırmalar, toprak ile üzerinde yaşayan arasındaki bağı, iletişimi, bütünleşmeyi ya da ayrılmayı anlatan bir kültür etkinliğidir. Zira bir yere ad vermek, oraya ad veren kişi/toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymak demektir. Bu ilişki olumlu ya da olumsuz yönde gerçekleşebilir. İnsanlar beğendikleri, yararlandıkları ve ihtiyaçlarını karşıladıkları coğrafi nesnelere adlandırırken onun işlevine uygun sözler seçmişler, aralarında müspet bir bağ kuramadıkları, hatta mücadele etmek zorunda kaldıkları varlıklar için olumsuz adlandırmaları tercih etmişlerdir. Olumlu adlandırmalar kişiyle mekânı yakınlaştırırken olumsuz yönde olanlar kişiyle coğrafyayı birbirinden ayırmıştır. Karaman'ın muhtelif köylerinde bir yer adı olarak tespit edilen *Elbis*, ikinci gruba giren bir örnektir.

İnceleme

Bu yazıda yukarıda yapılan açıklamalar ışığında *Elbis* yer adına dair birtakım bilgiler paylaşılacaktır. Sözcüğün yapısı, kökeni, Türkçedeki yeri ve seyri ile tespit edilen mevkilere ad olarak verilmesinin nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu adım Karaman il sınırları içerisinde tespit edildiği mevkiler ve bu yerlerin genel özellikleri şöyledir:

1. Gökçe köyü ile Zengen köyüne ait Ballık mevki arasındaki bir tepedir. Tepenin öne çıkan tarafı taş yığınlarından oluşmasıdır.

2. Paşabağı köyü sınırları içerisindeki Alfaz ve Karakeş yakası arasında bulunan bir tepedir. Tepe, taş yığınlarının yoğun olduğu bir noktadır.

3. Kazım Karabekir ilçesine bağlı Akarköy'ün yaklaşık iki kilometre kuzeyinde bulunan ve halk arasında *Elbis* çakılı olarak anılan mevki (Kurt 2011: 104). Evliya Çelebi (2005b: 156) yöreye dair izlenimlerini aktarırken şunları söyler: "*Elbis* çakılı olarak bilinen (yer) bir tepe misali yığındır. Yüce Allah ne kadar taş yarattıysa orada mevcuttur. Bölge halkı bu ufak taşları şeytanların

yığına inanmaktadır. Ve gerçekten de bu yığılan taşlar, insan eliyle yapılabilecek bir iş değildir.”

Yörede aynı ada sahip olan üç yer de taş yığınlarından oluşmuştur. Bu yığınlar bir tepe meydana getirecek kadar büyüktür. Birbirine uzak köylerde görülen bu ortak adlandırmanın bir mantığı elbette olmalıdır.

Bir yer adının anlamını verebilmek için onun sözlük anlamıyla dil bilgisel yapısını çözmek ve yer ad bilimsel izahını yapmak gerekir. Bu çözümleme yolu kimi örneklerde belirtilen sıra dâhilinde uygulanabilir. Ancak bazı durumlarda basamaklar tersine de işleyebilir. Bu, o yer adının yöre ağızlarında tespit edilen şekliyle ilgilidir. Çünkü standart dildeki bir sözcüğün birtakım ses değişikliklerine uğrayarak söz konusu standart dildeki görüntüsünden farklı bir şekil alması, onunla ilgili karar verme sürecini güçlendirebilir. Bu durumda dil dışı unsurlara, yani yer adının işaret ettiği coğrafi nesnenin özelliklerine bakmak gerekecektir. *Elbis* adı üzerinde çalışırken yapılması gereken ilk iş, yer adlarının dilde var olan sözcüklerden seçildiği düşüncesinden yola çıkarak onun sözcük anlamını belirlemektir. Ancak bugün standart dile ait sözlüklerde böyle bir sözlük maddesi yoktur. Dolayısıyla burada halkın işaret ettiği coğrafi varlığın nitelikleri bize yardımcı olmaktadır. *Elbis* olarak söylene gelen yerlerin birincil vasfı, buraların taşlarla dolu olmasıdır. Nitekim Evliya Çelebi'nin yaptığı açıklamalar da aynı doğrultudadır. Ayrıca Evliya'nın kayıtları arasında bu yığınların şeytan işi olduğuna dair söylentiler de mevcuttur. Bu ifadeler, bizi Arapçada “şeytan” (Devellioğlu 1997: 403) anlamına gelen *iblis* sözcüğüne götürmektedir.

Şeytan, cin, kötü ruh gibi varlıklar, Türkçede bugüne kadar çok farklı sözcük ve sözcük öbekleriyle karşılanmıştır. Bu varlıklardan söz edilirken yararlanılan kavramların büyük bir kısmı alıntıdır. Yabancı kökenli sözcüklerin çok oluşunda farklı inanç ve kültürlerle tanışıp kaynaşmanın önemli rolü olmuştur. *İblis* bunlardan biridir ve Türkçenin İslamiyet sonrası söz varlığına aittir.

İblis (ilbis, ilbiz, albıs, albız, almıs) değişkenleriyle beraber Türkçenin hem tarihî metinlerinde hem günümüz şivelerinde kendine yer bulmuştur¹. Örneğin *ilbiz*, Eski Anadolu Türkçesinde (TDK 2009: 2035) “cin, şeytan” anlamıyla

¹ “Albıs, albız, almıs” kavramları da *iblis*in değişkenleridir. İlk bakışta bu sözcüklerin Türklerde kötü ruhların anlatımında başvurulan *a/* kavramıyla ilgili olduğu akla gelebilir. Nitekim İnan'ın (1998: 263) notları arasında bu tarz açıklamalar da vardır. Ancak bu durumda sözcüğün oluşumunu izah etmek zorlaşacaktır. “Albıs, albız, almıs” şekillerinde göçüşmeyle birlikte sözcükteki ünlülerin hepsinin değiştiği görülmektedir. Bu, ağızlarda rastlanan ses olaylarından biridir.

kullanılmıştır. Tietze (2002: 145) “şeytan” karşılığındaki *albız* sözcüğünün Osmanlı Türkçesinde bulunduğunu kaydeder. Evliya Çelebi (2005a: 338) şeytanın diğer din ve dillerdeki adlarından bahsederken Türklerin şeytana *elbis* dediğini söyler. Köksal (2009: 251) Edirneli Nazmî'nin söz varlığında *albızlık* (<*albız* + *lik*) biçiminin bulunduğunu ifade eder. Günümüz yazı dillerinden Kumuk Türkçesi *ilbis* sözcüğünü “cin, şeytan” (Öztürk 2008: 265) anlamıyla işletirken *albis* ve *almıs*, Altay Türkçesinde “hastalık ruhu ve kötü ruhlardan birinin adı” (Naskali ve Duranlı 1999: 23) olarak geçer. Aynı sahadaki *ilbis* şekli ise “yerin ve suyun ruhları” anlamındadır. Zikredilen kavramların özellikle mitolojik anlatılarda görüldüğünü belirtmek gerek. Ayrıca *albız* bugün Edirne ağzında “şeytan” olarak tespit edilmiştir (TDK 2009a: 208).

İblis sözcüğünün yörede *elbis*, *elbiz* şekillerinde söylenmesi, önce yapısına yönelik izahı zorunlu kılmaktadır. Türkçede söyleyiş zorluğu nedeniyle sözcük içindeki kimi seslerin yer değiştirdiği görülür. Standart dilde yer almayan ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında değişik şekillerde karşılaşılan ses olaylarından biri de ünsüzler arasında görülen sözcük içi yer değiştirmeleridir. Komşu ya da birbirine uzak ünsüzler arasında gerçekleşen bu hadise, dil araştırmalarında “göçüşme” (Korkmaz 2007: 107) terimiyle izah edilir. Söyleyiş zorluğu hissedilen sözcüklerde bu güçlüğü ortadan kaldırmak amacıyla başvurulan göçüşmenin ağızlarda *çölmek* “çömlek”, *eşki* “ekşi”, *kirbit* “kibrit”, *tercübe* “tecrübe”, *torpak* “toprak”, *yanlız* “yalnız” gibi birçok örneği vardır. Hem Türkçe hem alıntı sözcüklerde tespit edilen bu olay, daha çok *l* ve *r* akıcı ünsüzlerinin bulunduğu yapılarda ortaya çıkar (Coşkun 2010: 103). Caferoğlu (1955: 4)'nun ağızlarda tespit ettiği göçüşme türleri arasında “-bl->-lb-” şekli de vardır. Araştırmacının örneği *gilbe* “kible” sözcüğüdür.

Burada açıklanması gereken bir diğer husus, ön sesteki *i->e-* değişikliğiyle son seste görülen *-s->-z* ünsüz değişmesidir. Ağızlar her iki değişikliğin oldukça sık yaşandığı sözlü dil ortamlarıdır.

Ön seste meydana gelen ses değişikliği, bir ünlü genişlemesi olayıdır ve ağızlar örnek açısından hayli zengindir. Coşkun (2010: 51-52) ağızların bu yolla standart dildeki sözcükleri estetikleştirmek için ya da en az çaba kanunu gereği yeniden işlediği düşüncesindedir. Caferoğlu (1964: 11) sözcük başındaki *i->e-* değişikliğinin Karamanlı ağzında yaygın olduğunu ve bunun alıntı sözcüklerde yoğunlaştığını belirtir. Onun verdiği örnekler arasında *ilim*, *ihtiyar*, *itibar* gibi yabancı kökenli sözcükler vardır. *İblis* sözcüğünün yörede tespit edilen şekilleri *i->e-* değişikliğine uygun düşerken *Derleme Sözlüğü* (2009b: 2519)'ndeki veriler sözcüğün ağızlarda *ilbis*, *ilbiz* olarak da yaşandığını göstermektedir. Ancak *elbiz* şekli ağızlarda daha yaygındır (Bk. TDK 2009b: 1704).

Sözcüğün değişkenlerinden biri olan *elbiz*deki diğer ses olayı, son seste yaşanan -s>-z değişikliğidir. Sözcük sonlarındaki “s” sesinin “z” ünsüzüyle yer değiştirmesi de ağızlarda sık rastlanan bir durumdur. Caferoğlu (1963: 20) bu değişikliğin özellikle alıntı sözcüklerde belirginleştiğini söyler. Bugün bile *domates*, *herkes*, *patates* gibi yabancı kökenli sözcüklerin *domatez*, *herkez*, *patatez* şeklindeki söylenişi dikkatli kulaklar tarafından kolayca fark edilmektedir. Nitekim *elbiz* sözcüğüne dair *Derleme Sözlüğü* kayıtları da (Bk. TDK 2009b: 1704; TDK 2009c: 2519) bu kullanımın ağızlara yerleştiğini teyit eder. Sözcüklerde karşılaşılan bu ses değişimleri, yöre ağızlarında karakteristik ses olaylarından biridir (Bk. Uysal 2011: 45, 63).

Sözcüğün kökeni ve yapısıyla ilgili değerlendirmelerden sonra onun yer ad bilimsel izahına geçebiliriz. İnsanların yaşadıkları yerlere ya da günlük hayatta ilişkili oldukları dağ, tepe, dere gibi coğrafi nesnelere ad koyarken muhtelif kişi, boy, hayvan, bitki, renk adlarından yararlandıkları bilinmektedir. Bunların dışında tarihî olayların hatırasını taşıyan, bulunduğu noktanın doğal özelliğine göre ad alan yerler de vardır. Bu bakımdan Karaman'ın çeşitli köylerindeki çakıl yığınlarından oluşan tepelerin *iblisi* çağrıştıran bir ad taşınması oldukça dikkat çekicidir. Bilindiği üzere *iblis*, cennetten uzaklaştırıldıktan sonraki adıyla şeytan, İslam inancına göre insanların yeryüzündeki en büyük düşmanıdır. Birçok din ve mitolojide insanları kötülüğe teşvik ettiğine inanılan, adaletsizliğin ve tüm kötülüklerin kaynağı kabul edilen varlıktır. Dünyadaki din ve mitolojilerin birçoğunda şeytan, genellikle doğaüstü güçlere sahip, sürekli insanları dinden, dolayısıyla yaratıcısının emirlerinden uzaklaştırmaya çalışan bir varlık olarak düşünülmüştür. Ayrıca İslam dininin temel vecibelerinden biri olan Hac ibadetinin bölümlerinden biri de şeytan taşlamadır. Müslümanlar için en büyük düşman niteliğindeki şeytanın taşlanması İbrahim peygamberden kalan dinî bir görevdir.

Şeytanla ilgili eldeki bilgilere bakıldığı zaman onun Allah'a isyan ederek cennetten kovulması, onun bütün enerjisini yeryüzündeki insanları kötülüğe sevk etmek için harcaması, doğaüstü güçlere sahip olması ve bir ibadetin parçası olarak taşlanması öne çıkmaktadır. Taş yığınlarından oluşan tepelere *elbis* (<iblis) denmesi, en başta, bu kadar taşın ancak doğaüstü bir gücün yardımıyla bir araya getirilmiş olabileceği kanaati üzerine kuruludur. Buralar insanlara yararı olmayan ve gitmekten çekinilen yerlerdir. Kanaatimizce bu adın seçilmesinde şeytanın taşlanan bir varlık olduğu inancının da etkisi olmuştur. Nitekim *elbiz*, *ilbis* ve *ilbiz* sözcüklerinin ağızlardan derlenen karşılıkları arasında (TDK 2009b: 1704; TDK 2009c: 2519) “şeytan, cin, düşman” (Gaziantep, Gümüşhane, Niğde) da vardır. Bu sözcüklere dair *Derleme Sözlüğü*'nün kaydettiği diğer karşılıklar şunlardır: kötü, fena (Çankırı), verimsiz toprak (Çorum, Adana), zararlı bir çeşit

ot (Sivas). Hepsinin menfi olması manidardır¹. Adana’da insanların görmediği bir şeyi görmüş gibi anlatırken kullandıkları “*elbizine*” deyişiyle Gaziantep’ten derlenen “*Kulağına elbiz kurşunu çakıla.*” şeklindeki ilenç de dikkat çekicidir.

Elbis yer adına Antalya’nın Kumluca ilçesinde de rastlanmıştır. Evliya Çelebi (2005b: 142)’nin aktardığı bilgilere göre bugün Kumluca sınırları içerisinde bulunan Çavuşköy (Adrasan) beldesinde *Elbisler* adında bir mevki vardır. Evliya Çelebi, kayalık bir yer olan bu mevkideki kayaların gökyüzüne degecek kadar yüksek olduğunu ve halk arasında buraya *Elbisler* dendiğini söyler. Bugün Muğla il sınırları içinde kalan dağlardan birinin adı *Elbis*’tir. Bu dağ, Muğla’ya bağlı Seki beldesinin kuzeyinde yer almaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Karaman’ın muhtelif köylerinde karşılaşılan, Türk coğrafyasının değişik yerlerinde de olabileceğini düşündüğümüz *elbis* adının, şeytanın diğer adı olan *iblisle* ilgili olduğu açıktır. Bu yapıların teşekkülünde göçüşme hadisesinin yaşandığı kesindir. Sözü edilen yerlerin ortak özelliği taşlık olmasıdır. Buralar, insanların kendisinden bir fayda elde edemedikleri, gidip gezmedikleri ve kendisiyle mücadeleden çekindikleri coğrafi şekillerdir. Hayatın zor şartlarıyla mücadeleye girişmekten kaçınmayan insanlığının değişik nedenlerle böyle yerlerden uzak durması ve buraları adlandırırken korktuğu varlıkların adlarına başvurması, kültür dünyamız açısından önem arz eden bir hareket tarzıdır. Yer adlarımız arasında bu tür örneklerin olabileceği kanısındayız. Bu adlar Türk ad verme geleneğinin mantığını anlatan farklı örneklerdir. Türkçe yer adlarına yönelik çalışmaların bu işleyişin çok daha değişik örneklerini ortaya çıkaracağına şüphe yoktur.

KAYNAKÇA

- CAFEROĞLU, Ahmet. “Anadolu Ağızlarındaki Metathèse Gelişmesi”. TDAY Belleten, (1955): 1-7.
 _____, “Anadolu Ağızları Konson Değişimleri”. TDAY Belleten, (1963): 1-32.
 _____, “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişimleri”. TDAY Belleten, (1964): 1-33.
 COŞKUN, M. Volkan. Türkçenin Ses Bilgisi. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010.
 DEVELLİOĞLU, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1997.
 Evliya Çelebi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 4. Kitap. (haz). Yücel Dağlı, Seyit
 KAHRAMAN, Ali ve DANKOFF, Robert İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005a. Evliya Çelebi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 9. Kitap. (haz). Yücel Dağlı, Seyit

¹ Sözcüğün halk ağzındaki “örümcek, örümcek ağı, salyangoz” (TDK 2009b: 1704; TDK 2009c: 2519) karşılıkları da ilginçtir. Bu adlandırmalarda örümcek ve salyangozların yaşadığı, çokça bulunduğu alanların dikkate alındığını düşünüyoruz. Yöre (Karaman) halkı örümceklerin duvarlara ağlarını örmesini *elbis bağlamak* deyişiyle izah etmektedir.

- _____, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005b.
- İNAN, Abdülkadir. Makaleler ve İncelemeler, I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- KORKMAZ, Zeynep. Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- KÖKSAL, Fatih. "Edirneli Nazmi ve Çağdaşlarının Eserlerinden Türkiye Türkçesinin Tarihsel Söz Varlığına Katkıları". *Turkish Studies*, Volume 4/5, (2009): 249-261.
- KURT, Mehmet. 1969 Mut (Mersin) Doğumlu, Öğretim Üyesi.
- _____, Antik Çağda Karaman (Laranda) ve Yakın Çevresi. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011.
- NASKALİ-GÜRİSOY, Emine ve Duranlı, Muvaffak. Altayca-Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları, 1999.
- ÖZTÜRK, Erol. Kumuk Halk Şairi Yırıcı Kazak. Ankara: Akçağ Yayınları, 2008.
- TIETZE, Andreas. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati, Cilt 1 (A-E). İstanbul: Simurg Yayınları, 2002.
- TÜRK DİL KURUMU. Tarama Sözlüğü - III. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- TÜRK DİL KURUMU. Derleme Sözlüğü - I. Ankara: TDK Yayınları, 2009a.
- TÜRK DİL KURUMU. Derleme Sözlüğü - III. Ankara: TDK Yayınları, 2009b.
- TÜRK DİL KURUMU. Derleme Sözlüğü - IV. Ankara: TDK Yayınları, 2009c.
- UYSAL, İdris Nebi. Karaman İli Ağızları ve Anadolu Ağızları Arasındaki Yeri, Karaman: Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2011.